

ΑΪΛΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΤΙΚΟΤΗΤΑ

Της κ. **Όλγας ΓΙΩΤΗ-ΠΑΠΑΔΑΚΗ**
Επικ. Καθηγ. Τ.Ο.Π.Α./Π.Π.Κ.Π.Ε.

Στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Λισσαβώνας, τον Μάρτιο του 2000, οι Αρχηγοί Κρατών ή Κυβερνήσεων των Μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αποφάσισαν να θέσουν ένα φιλόδοξο στόχο: να καταστήσουν την Ένωση την πλέον ανταγωνιστική και δυναμική οικονομία βασισμένη στην γνώση, ως το 2010.¹

Η ανταγωνιστικότητα είναι μία έννοια που μπορεί να γίνει κατανοητή μέσα από δύο οπτικές γωνίες.

Η μία εστιάζει στην ποσοτική διάσταση, οπότε η ανταγωνιστικότητα ορίζεται ως η βελτίωση της σχέσης κόστους και τιμής των παραγομένων προϊόντων.

Η δεύτερη αναφέρεται κυρίως στην ποιότητα των παραγομένων προϊόντων, αγαθών και υπηρεσιών. Υπ' αυτήν την δεύτερη έννοια η ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας πρέπει να στηρίζεται στην προσαρμογή στις μεταβολές της ζήτησης, στην τεχνολογική αναβάθμιση και στην προώθηση της καινοτομίας.

Στην έναρξη του 21ου αιώνα η μορφή της οικονομίας, η οποία αναμένεται να κυριαρχήσει είναι άυλη και δεν βασίζεται τόσο στην κατοχή παραγωγικών συντελεστών, όπως οι φυσικοί πόροι, αλλά στην δημιουργία, κυκλοφορία και εκμετάλλευση της γνώσης.

Αυτό σημαίνει, ότι περιφέρειες, οι οποίες πάσχουν από ανεπάρκεια πλουτοπαραγωγικών συντελεστών μπορούν να παρακάμψουν τα φυσικά μειονεκτήματα και να αναδείξουν ανταγωνιστική φυσιογνωμία εκμεταλλευόμενες τα χαρακτηριστικά της άυλης οικονομίας.

Έτσι, τα ανταγωνιστικά πλεονεκτήματα, αφ' ενός μεν βασίζονται σε περισσότερο ποιοτικά στοιχεία, αφ' ετέρου δε μπορούν να επηρεαστούν από την άσκηση πολιτικών όσο και από τις στρατηγικές, που μπορούν να αναπτύξουν οι ίδιες οι επιχειρήσεις. Κατόπιν τούτου, μπορούμε να δεχθούμε, ότι ανεξάρτητα από την προικοδότηση των περιφερειών με φυσικούς ή οικονομικούς πόρους, οι προοπτικές ανάπτυξής τους συνδέονται με

1. Το κείμενο περιλαμβάνει τα κύρια σημεία Εισήγησης της κ. Όλγ. ΓΙΩΤΗ-ΠΑΠΑΔΑΚΗ σε Συνέδριο της Κεντρ. Ένωσ. Επιμελ. Ελλάδος, το οποίο έγινε στην Αθήνα τον Μάιο τρ. έτ.

τις ικανότητες και το εύρος του πνεύματος των επιχειρηματιών τους και ακόμα με την αποτελεσματικότητα της Πολιτικής που ασκείται για την υποστήριξή τους.

Προκειμένου να είναι πιο αποτελεσματικές οι όποιες δήποτε παρεμβάσεις πρέπει πρώτα να εντοπισθούν τα επί μέρους στοιχεία, που επηρεάζουν την απόδοση μίας περιφερειακής οικονομίας στα πλαίσια της νέας οικονομίας της γνώσης. Νέοι παράγοντες αναδεικνύονται ως κρίσιμοι για την προώθηση της αναπτυξιακής διαδικασίας:

Τα επαγγελματικά προσόντα του εργατικού δυναμικού και το επίπεδο των επιστημονικών και τεχνικών του γνώσεων.

Η ικανότητα ανάπτυξης νέων προϊόντων.

Η ενσωμάτωση νέων τεχνολογιών.

Η ικανότητα διείσδυσης σε νέες αγορές.

Η ενίσχυση κάθε ενός από τους παράγοντες αυτούς προϋποθέτει στήριξη σε κάποιο άλλο επίπεδο. Έτσι, προκειμένου να έχει υψηλού επιπέδου επαγγελματικά προσόντα το εργατικό δυναμικό είναι απαραίτητη η επένδυση στο ανθρώπινο κεφάλαιο.

Η ενσωμάτωση νέων τεχνολογιών συνδέεται με την δημιουργία δικτύων διάδοσης από τους χώρους στους οποίους παράγονται, όπως π.χ. τα Πανεπιστήμια έως τις παραγωγικές μονάδες, που μπορούν να τις αξιοποιήσουν.

Η ικανότητα διείσδυσης σε νέες αγορές μπορεί να υποβοηθηθεί από την ύπαρξη μονάδων παροχής υπηρεσιών προς τις επιχειρήσεις.

Η ικανότητα ανάπτυξης νέων προϊόντων συνδέεται με την δημιουργία ευνοϊκού περιβάλλοντος για την ανταγωνιστικότητα των επιχειρήσεων.

Εδώ μπορεί να επισημανθεί, ότι μεταξύ των παραγόντων, που είναι καθοριστικοί για την ανταγωνιστικότητα, την μεγαλύτερη βαρύτητα έχουν πλέον παράγοντες, που συνδέονται με την αποτελεσματικότητα της βιομηχανικής οργάνωσης, την ικανότητα βελτίωσης της διαδικασίας παραγωγής και την έμφαση, που δίνεται στην έρευνα και στην τεχνολογική ανάπτυξη.

Η έρευνα και η τεχνολογική ανάπτυξη μπορούν να συνεισφέρουν στην ενίσχυση της οικονομικής ανάπτυξης και της ανταγωνιστικότητας στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα. Για να είναι εφικτό όμως αυτό πρέπει να καλύπτονται κάποιες προϋποθέσεις, όπως επάρκεια χρηματοδότησης, συντονισμός της έρευνας και επαρκής εκμετάλλευση των αποτελεσμάτων της.

Στο επίπεδο της Κοινότητας μετά την ψήφιση της Ενιαίας Ευρωπαϊκής Πράξης, προστέθηκε στην Συνθήκη ένας τίτλος για την Έρευνα και Τεχνολογική Ανάπτυξη. Σύμφωνα με το άρθρο 130 Θ «η Κοινότητα θεσπίζει ένα πολυετές Πρόγραμμα-Πλαίσιο, στο οποίο περιλαμβάνεται το σύνολο των δράσεών της».

Η λογική ενός Προγράμματος Πλαισίου βασίζεται ακριβώς στην ανάγκη ενθάρρυνσης της έρευνας και της μεταφοράς και διάδοσης της τεχνολογίας στις επιχειρήσεις. Στους περισσότερους κλάδους παραγωγής, η έρευνα δεν είναι προτεραιότητα, αλλά συμπληρωματική δραστηριότητα προς την μεταφορά και αφομοίωση της τεχνολογίας, που παράγεται σε άλλες επιχειρήσεις ή ερευνητικά κέντρα. Η υποστήριξη των δραστηριοτήτων μεταφοράς και διάδοσης της τεχνολογίας μπορεί κατά συνέπεια να είναι ιδιαίτερα σημαντική για την ανταγωνιστικότητα.

Με δεδομένο άλλως τε το γεγονός, ότι η τεχνολογική ανάπτυξη έχει πλέον διεθνή χαρακτηριστήρα, το σημείο αιχμής μίας πολιτικής τεχνολογικής ανάπτυξης μπορεί να είναι η δημιουργία δικτύων μεταφοράς τεχνογνωσίας και η ενθάρρυνση της δημιουργίας νησίδων ανάπτυξης ερευνητικών, βιομηχανικών ή άλλων συμπλεγμάτων.

Ένα σκέλος ενός πλαισίου ανάπτυξης της τεχνολογίας πρέπει να στοχεύει στην εκπαίδευση του ανθρωπίνου δυναμικού, τόσο σε τεχνικό επίπεδο, ώστε η μεταφορά τεχνολογίας να είναι εφικτή, όσο και σε καθαρά επιστημονική γνώση, η οποία θα λειτουργεί ως μοχλός παραγωγής καινοτομίας.

Η καινοτομία μπορεί να θεωρηθεί ως μία έννοια πολλών διαστάσεων, η οποία δεν σταματά στην παράμετρο της τεχνολογικής ανάπτυξης, αλλά αναφέρεται και στην σχεδίαση, στην διαμονή, στην διαφήμιση, στην διοίκηση, στην οργάνωση των παραγωγικών μονάδων, ή στην διάθεση των προϊόντων. Ακόμη, αναφέρεται στην υιοθέτηση νέων μεθόδων οργάνωσης του ιδιωτικού, αλλά και του δημόσιου τομέα.

Με την λογική αυτή, γίνεται φανερό, ότι οι καινοτόμες δράσεις μπορούν να οδηγήσουν σε βελτίωση της οικονομικής αποδοτικότητας των ευρωπαϊκών επιχειρήσεων, άρα και του επιπέδου ανάπτυξης των περιφερειών της Ευρώπης. Έτσι, η ικανότητα ανάπτυξης νέων προϊόντων ή η βελτίωση της οργάνωσης των επιχειρήσεων και η ενσωμάτωση νέων τεχνολογιών ανάγονται σε κύριους παράγοντες προώθησης της αναπτυξιακής διαδικασίας.

Η καινοτομία θεωρείται όλο και περισσότερο ως ο συντελεστής, που προσδιορίζει αν μία επιχείρηση, ένας τομέας της παραγωγής ή μία περιφέρεια θα είναι σε θέση να επιβιώσει, αλλά και να βελτιώσει την ανταγωνιστικότητά της μέσα σε ένα πλαίσιο παγκοσμιοποιημένης οικονομίας.

Οι δράσεις μίας πολιτικής ανάπτυξης της καινοτομίας πρέπει να έχουν άμεσο αντίκτυπο στις επιχειρήσεις: τόσο στις επιχειρήσεις, που μπορούν να δραστηριοποιηθούν σε τομείς έρευνας και να παράγουν οι ίδιες καινοτομία, γιατί η τεχνολογική καινοτομία είναι η ουσιώδης παράμετρος, που μπορεί να μετατρέψει μία επιχείρηση σε ηγετική στον τομέα της, όσο και στον μεγάλο όγκο των μικρο-μεσαίων επιχειρήσεων, που δεν διαθέτουν τους απαραίτητους πόρους ή την κατάλληλη τεχνογνωσία για να αναπτύξουν μόνες τους καινοτομικά σχέδια. Για τις επιχειρήσεις αυτές η κρίσιμη μεταβλητή είναι η μεταφορά τεχνολογίας και η πρόσβαση στην γνώση μέσω δικτύων πληροφοριών και επικοινωνιών.

Σύμφωνα με στοιχεία του 2000, στην Ευρωπαϊκή Ένωση, οι επιχειρήσεις, που απασχολούν λιγότερους από 10 υπαλλήλους αποτελούν το 89,1% του συνόλου και εκείνες που απασχολούν ως 49 εργαζομένους αποτελούν το 9,1%. Πρόκειται για επιχειρήσεις που χαρακτηρίζονται ως μικρού μεγέθους και συνολικά καλύπτουν το 98,2% των Ευρωπαϊκών επιχειρήσεων. Είναι δυνατόν να λεχθεί επομένως, ότι συνθέτουν τον κορμό της Ευρωπαϊκής οικονομίας.

Το γεγονός, ότι οι συνθήκες της αγοράς, που έχουν να αντιμετωπίσουν είναι πιθανό να μεταβάλλονται τόσο ριζικά, όσο και γρήγορα, ενδέχεται να δημιουργεί στις επιχειρήσεις αυτές δυσχέρειες προσαρμογής. Οι πιθανές μεταβολές μπορεί να προέλθουν από την ταχεία εξάπλωση της πληροφορίας, που είναι διαθέσιμη στην σημερινή οικονομία και από την ένταση του ανταγωνισμού, όχι μόνον ως συνέπεια της παγκοσμιοποίησης.

αλλά και ως συνέπεια της ολοκλήρωσης της εσωτερικής αγοράς. Στην περίπτωση των επιχειρήσεων, που επιδιώκουν την διεύρυσή τους σε γειτονικές αγορές, πρέπει να αντιμετωπιστεί η ανάγκη κατανόησης των νέων κανονισμών ή των καταναλωτικών συνηθειών της νέας πελατείας. Το κόστος απόκτησης της πληροφορίας μπορεί να είναι δυσβάσταχτα υψηλό για μικρές επιχειρήσεις. Η ανασφάλεια, τέλος, επιδεινώνεται από ανεπαρκή πρόσβαση στις χρηματαγορές.

Για τους λόγους αυτούς, πρέπει να διευκολύνεται η χρήση από τις ΜΜΕ των επικοινωνιακών λεωφόρων και η πρόσβασή τους σε ευρείς βάσεις δεδομένων πληροφοριών, όσο και η χρηματοπιστωτική τους στήριξη.

Προς την κατεύθυνση αυτή μπορεί να είναι χρήσιμη η συμβολή των επιχειρήσεων παροχής υπηρεσιών στήριξης της μικρο-μεσαίας επιχειρηματικότητας. Ο τομέας αυτός μπορεί να αποτελείται από υπηρεσίες τεχνικές, μελετών, εμπορίας, αναζήτησης στελεχών κ.ά. ή να συμβάλει στην ανάπτυξη χρηματοδοτικών μέσων.

Όμως, ο ιδιωτικός τομέας παροχής υπηρεσιών προς τις επιχειρήσεις τείνει να συγκεντρώνεται σε κεντρικές και ευημερούσες περιφέρειες, όπου η ζήτηση υπηρεσιών αυτής της μορφής είναι εντονότερη. Άρα, ο δημόσιος τομέας καλείται να καλύψει το κενό στις λιγότερο ελκυστικές περιφέρειες.

Το μικρό μέγεθος των επιχειρήσεων μπορεί να συνεπάγεται και πλεονεκτήματα: ευελιξία δράσεων, αμεσότητα στην επαφή με τις τοπικές κοινωνίες κ.ά. Μία πολιτική ενίσχυσης της ανταγωνιστικότητάς τους, πρέπει να είναι σε θέση να ενισχύει τα πλεονεκτήματα αυτά. Κάτι τέτοιο μπορεί να γίνει με την υποβοήθηση δημιουργίας δικτύων συνεργασίας των επιχειρήσεων, που μπορεί να συμβάλουν στην μεταφορά τεχνογνωσίας, στην βελτίωση της ποιότητας των παραγομένων προϊόντων ή των παρεχομένων υπηρεσιών, ιδίως μέσω της αποτελεσματικής κατάρτισης των στελεχών. Το ίδιο αποτέλεσμα μπορεί να έχει η δημιουργία δικτύων επικοινωνίας με τα ερευνητικά κέντρα, ώστε να διευκολύνεται η μεταφορά των καινοτομιών, που δημιουργούνται στα εργαστήρια ως την παραγωγή.

Το τρέχον έκτο Πρόγραμμα-Πλαίσιο αφορά στην περίοδο 2000-2006. Οι επί μέρους τομείς, που το πρόγραμμα στηρίζει είναι θεματικά προσδιορισμένοι. Όμως, αν και δεν καλύπτονται όλα τα επιστημονικά και τεχνολογικά πεδία, υπάρχει πρόβλεψη για ειδικές δράσεις, που καλύπτουν ευρύτερα ερευνητικά αντικείμενα. Οι δράσεις αυτές αναφέρονται κυρίως στην έρευνα για την υποβοήθηση της ανάπτυξης πολιτικής και στην πρόβλεψη για εμφάνιση μελλοντικών τεχνολογικών αναγκών.

Μία πολιτική, που στοχεύει στην ενίσχυση της γνώσης, της έρευνας και της τεχνολογίας και στην ανάπτυξη και διάδοση της καινοτομίας μπορεί να υποβοηθήσει και την περιφερειακή ανάπτυξη: βοηθώντας τις επιχειρήσεις στην παραγωγή πλούτου, υποβοηθείται η δημιουργία θέσεων απασχόλησης και, τελικώς, ενισχύεται η οικονομία των περιφερειών, στις οποίες αυτές είναι εγκατεστημένες. Στα πλαίσια της άυλης οικονομίας η καινοτομία είναι η παράμετρος, που μπορεί να στηρίξει την οικονομία περιφερειών, που πάσχουν από ανεπάρκεια πλουτοπαραγωγικών πόρων ή ευρίσκονται σε γεωγραφική απομόνωση.

Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο, οι Κανονισμοί των Διαρθρωτικών Ταμείων ήδη από την μεταρρύθμιση του 1989 διαθέτουν ένα μικρό ποσοστό από τους πόρους τους για

την ενίσχυση των καινοτόμων ενεργειών. Το ποσοστό αυτό έφθανε, για την πρώτη και δεύτερη προγραμματική περίοδο στο 1% του συνόλου των πόρων όλων των Ταμείων. Κατά την τρέχουσα περίοδο 2000-2006 στις καινοτόμες δράσεις διατίθεται το 0,7% των πόρων του κάθε ενός από τα Ταμεία (Καν. 1260/00, άρθρ. 22).

Οι κατευθύνσεις, που έχει χαράξει η Επιτροπή για τις χρηματοδοτήσεις του Ευρωπαϊκού Ταμείου Περιφερειακής Ανάπτυξης στις καινοτόμες ενέργειες ως το 2006, είναι οι ακόλουθες:

- Παροχή βοήθειας στις πλέον μειονεκτικές περιοχές με σκοπό την άνοδο του τεχνολογικού επιπέδου τους. Η στρατηγική αυτή πήρε τον τίτλο «Περιφερειακή Οικονομία βασισμένη στην γνώση και στην τεχνολογική καινοτομία» και στοχεύει στην ανάπτυξη ανταγωνιστικών πλεονεκτημάτων για τις περιφέρειες. Βασικό μέσο είναι η ενθάρρυνση δεσμών μεταξύ των επιχειρήσεων και των Πανεπιστημίων.

- e - Europe - Regio. Πρόκειται για την δημιουργία δικτύων, τα οποία μπορούν να συμβάλουν στον περιορισμό των δυσμενών αποτελεσμάτων της απομόνωσης των γεωγραφικά απομονωμένων περιφερειών.

- Περιφερειακή ταυτότητα και αειφόρος ανάπτυξη. Πρόκειται για στρατηγική ολοκληρωμένης ανάπτυξης, που επιδιώκει την ανάπτυξη δράσεων στο σύνολο των τομέων της περιφερειακής Οικονομίας.

Οι ενισχύσεις των άλλων Διαρθρωτικών Ταμείων αναφέρονται σε τομείς ανάλογους με τα αντικείμενά τους. Έτσι, το Κοινωνικό Ταμείο χρηματοδοτεί καινοτόμες δράσεις σχετικά με τις αγορές εργασίας, την απασχόληση και την επαγγελματική κατάρτιση. Το Χρηματοδοτικό Μέσο Προσανατολισμού Αλιείας στηρίζει καινοτόμες ενέργειες για την δικτύωση των επιχειρηματιών του τομέα της αλιείας και των περιοχών, που εξαρτώνται από την αλιεία και την υδατοκαλλιέργεια. Τέλος, το Γεωργικό Ταμείο Προσανατολισμού και Εγγυήσεων ενισχύει την εισαγωγή νέων τεχνολογιών και την προώθηση καινοτόμων επενδύσεων.

Η σύντομη θεώρηση των παραμέτρων της άυλης οικονομίας οδηγεί στο συμπέρασμα, ότι οι εξελίξεις στους τομείς της πληροφορικής και της τεχνολογίας μπορεί να αποτελέσουν τις βάσεις σημαντικών συνεπειών στην ανταγωνιστικότητα, τόσο υπό την οπτική της ποσοτικής διάστασης, όσο και της ποιοτικής. Η εκμετάλλευση των ευκαιριών, που οι νέες συνθήκες δημιουργούν συνδέεται με την επένδυση στο ανθρώπινο κεφάλαιο, με την επένδυση στους τομείς των επικοινωνιών για την απρόσκοπτη μεταφορά των πληροφοριών και της ανθρώπινης γνώσης, με την δημιουργία δικτύων μεταξύ ερευνητικών και Πανεπιστημιακών ιδρυμάτων και επιχειρήσεων, ώστε να είναι δυνατή η μεταφορά των αποτελεσμάτων της ερευνητικής δράσης στην παραγωγή με συνέπειες στην δημιουργία απασχόλησης και πλούτου (το ίδιο χρήσιμη είναι η μεταφορά καινοτομίας σε επιχειρήσεις μικρού μεγάλους που δεν είναι σε θέση να την παράγουν οι ίδιες), με την ενίσχυση των υπαρχουσών μονάδων παροχής υπηρεσιών στήριξης στις επιχειρήσεις και δημιουργία παρόμοιων μονάδων όπου αυτές λείπουν.

Τέλος, απαραίτητη είναι η ενιαία, σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης, αντιμετώπιση των προκλήσεων της νέας οικονομίας. Η απόδοση μίας μεγάλης και ενιαίας αγοράς, στην δημιουργία της ευημερίας της οποίας συμβάλουν όλοι οι συντελεστές της, δεν μπορεί πα-

ρά να είναι ανώτερη από την απόδοση κατακερματισμένων επί μέρους αγορών. Στην κατεύθυνση αυτή συμβάλλει η θεσμοθέτηση του Προγράμματος-Πλαισίου της Κοινότητας.

Το ίδιο, η αποτελεσματικότητα της Ευρωπαϊκής Οικονομίας θα είναι ανώτερη αν όλες οι περιφέρειες, που την απαρτίζουν αποκτήσουν την δυνατότητα αυτοτροφοδοτούμενης αναπτυξιακής πορείας. Την δυνατότητα αυτή μπορεί να προσδώσει στις περιφέρειες η άυλη οικονομία, ακόμη και αν είναι φτωχές σε πλουτοπαραγωγικούς πόρους. Το έργο της προώθησης των Περιφερειών προς αυτή την κατεύθυνση, ανήκει στα Διαρθρωτικά Ταμεία.

Αν και το ποσοστό με το οποίο χρηματοδοτείται η ενίσχυση της καινοτομίας είναι χαμηλό, σε σχέση με το σύνολο των πόρων των Ταμείων και πολύ χαμηλότερο συγκρινόμενο με το Κοινοτικό ΑΕΠ, μπορεί ως τόσο να καταλήξει σε εξισωτικό αποτέλεσμα δεκαπλάσιο από το ποσό της αρχικής επένδυσης.

Όπως δήποτε όμως, οι φορείς, οι οποίοι φέρουν το βάρος της μετουσίωσης της Πολιτικής αυτής σε πράξη, είναι οι επιχειρήσεις. Δυστυχώς, οι διαδικασίες, που μπορούν να τους επιτρέψουν να επωφεληθούν από τις χρηματοδοτήσεις της Κοινότητας προς αυτή την κατεύθυνση, παραμένουν ασαφείς και αόριστες για την πλειοψηφία των μικρο-μεσαίων τουλάχιστον επιχειρήσεων. Για τον λόγο αυτόν, κρίνεται χρήσιμη η λειτουργία της αρμόδιας για την παροχή πληροφοριών σχετικών με τα προγράμματα έρευνας και τεχνολογικής ανάπτυξης Κοινοτικής Υπηρεσίας, της γνωστής CORDIS.

Η μέτρηση της συνεισφοράς της Καινοτομίας στην οικονομία και στην ανταγωνιστικότητα δεν είναι εύκολη γιατί δεν είναι δυνατόν να απομονωθεί η επίδρασή της από τις άλλες δυνάμεις της αγοράς. Επί πλέον τα αποτελέσματά της δεν αποκλείεται να μην γίνουν εμφανή άμεσα. Ως τόσο η διάχυση της τεχνολογίας και της καινοτομίας, όπως και η επένδυση στην έρευνα και στο ανθρώπινο δυναμικό αναδεικνύονται σε παράγοντες, στους οποίους στηρίζεται η ανάπτυξη και η εδραίωση της νέας άυλης οικονομίας.

Ενδεικτική βιβλιογραφία

- Αθανασόπουλος Κ. ΓΕ.: Το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Β' έκδ. Αθήναι, 2000.
- Δεληθέου Β.: Το νομικό καθεστώς εισαγωγής και προστασίας ξένων κεφαλαίων αναπτυξιακού χαρακτήρα. Αθήναι, 1996.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή: Οι Περιφέρειες στη Νέα Οικονομία. 2001.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή: Διαρθρωτικά Ταμεία και Ταμείο Συνοχής 1994-99. Ιανουάριος 1996.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή: Οι Διαρθρωτικές δράσεις 2000-2006. 2000.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή: Τα Διαρθρωτικά Ταμεία το 2000. 2000.
- Ομάδα Ανωτάτου Επιπέδου για την Κοινωνία των Πληροφοριών: Η Ευρώπη και η Παγκόσμια Κοινωνία των Πληροφοριών. Βρυξέλλες, Μάιος 1994.
- European Commission: European Competitiveness report. 2002.
- European Commission: Research and Technology. 1995.
- European Commission: The Innovation programme. 1997.
- European Commission: SMEs in Europe. 2002.
- Commission Européenne: La RDT dans les zones rurales et les régions insulaires de l' Union Européenne. 1996.
- Commission Européenne: Actions innovantes del' article 10 du FEDER. 1999.